

Klimaaktivisme som udenrigspolitik

Helt centralt, men hvorfor egentlig?

Wivel, Anders

Published in:
Politik

Publication date:
2013

Document version
Peer-review version

Citation for published version (APA):

Wivel, A. (2013). Klimaaktivisme som udenrigspolitik: Helt centralt, men hvorfor egentlig? *Politik*, 16(3), 31-39.

Klimaaktivisme som udenrigspolitik: Helt centralt, men hvorfor egentlig?¹

Klimapolitikken spiller en væsentlig rolle i dansk udenrigspolitisk aktivisme, og den danske klimaaktivisme synes robust overfor både værdipolitiske strømninger, politisk fiasko og ændringer i andre dele af udenrigspolitikken. Artiklen undersøger på den baggrund hvornår, hvordan og hvorfor klimaaktivismen har fået så central en placering i dansk udenrigspolitik og diskuterer om dette også vil være tilfældet i fremtiden.

Anders Wivel, Lektor, ph.d., Institut for Statskundskab, Københavns Universitet

I. Introduktion

Dansk udenrigspolitik er under forandring. Ganske vist er målet fortsat, som det har været siden Den Kolde Krigs afslutning, at føre en aktivistisk udenrigspolitik, men mens målet tidligere blev defineret som en funktion af en international værdikamp, så handler det i dag i stigende grad om national interessevaretagelse: Danmark er nødt til at føre en aktivistisk udenrigspolitik, fordi vi under alle omstændigheder vil blive påvirket af begivenheder ude i verden, og uden en aktiv indsats fra små lande som Danmark overlades scenen til stormagterne (Regeringen 2011; Søvnal, Hækkerup og Bach 2012; Udenrigsministeriet 2010). Dette synes at være en tilbagevenden til en mere klassisk småstatsposition, hvor politikken i mindre grad legitimeres med henvisning til det rigtige i at bidrage til det internationale samfunds kollektive goder, fordi det skaber en bedre verden, og i højere grad legitimeres som en nødvendighedens politik.

¹ Jeg vil gerne takke Politikens redaktion samt en anonym referee for kommentarer på et tidligere udkast.

Klimapolitikken synes imidlertid undtaget fra den ny realisme i dansk udenrigspolitik.

Klimaproblematikken er om noget et eksempel på 'tragedy of the commons', hvor alle søger at tilfredsstille deres individuelle behov på en måde, som undergraver det fælles ressourcegrundlag.

Danmark er på grund af sin beskedne størrelse kun en mindre bidrager til tragedien, og vi vil kun blive ramt af dens konsekvenser i begrænset omfang. Samtidig er vi på grund af en relativt set stærk økonomi og god infrastruktur blandt de lande, som bedst vil være i stand til at håndtere klimaforandringer på en måde, så de samfundsmæssige konsekvenser er tålelige. Alligevel er klimapolitik som del af dansk udenrigspolitisk aktivisme karakteriseret ved en høj grad af kontinuitet. Klimapolitikken har vist sig bemærkelsesværdig robust, både når det gælder skift i værdipolitiske strømninger, og når det gælder skiftende regerings udenrigspolitiske prioriteringer. Den overlevede en miljøpolitisk værdikamp i Anders Fogh Rasmussens første regeringsperiode, og den er tilsyneladende uberørt af den pragmatiske realisme, som i stigende grad har karakteriseret udenrigspolitikken i Danmark og en række andre vestlige lande som følge af den økonomiske krise og erfaringerne med Irak-krigen. Samtidig rummer klimaudenrigspolitikken både succes og fiasko uden at fiaskoen har betydet et fravalg eller en afgørende nedtoning af klimapolitikken i udenrigspolitikken.² Klima, miljø og bæredygtig udvikling har således gennem mere end to årtier været en fast bestanddel af dansk udenrigspolitisk aktivisme, men hvorfor egentlig?

² Eksempelvis kan årene, som gik forud for COP15 betegnes som en succes (Wivel 2009a), mens selve topmødet blev en fiasko (Meilstrup 2010).

For at besvare dette spørgsmål er artiklen struktureret i tre hovedafsnit.³ Det første afsnit giver et overblik over klimapolitikken placering i den danske udenrigspolitiske aktivisme siden afslutningen af Den Kolde Krig. Afsnittet viser, at klimaproblematikken gennem mere end tyve år har spillet en konsistent og fremtrædende rolle i dansk udenrigspolitisk aktivisme. Artiklens andet afsnit søger på den baggrund at besvare spørgsmålet: Hvornår, hvordan og hvorfor indgår klimapolitikken som et centralt element i små landes udenrigspolitik? Afsnittet viser, hvordan globalisering, institutionalisering og europæisering har bidraget til at ændre de internationale rammebetingelser for de små europæiske lande og dermed efterladt dem et større handlerum i klimaudenrigspolitikken. Artiklens tredje afsnit vender blikket mod de indenrigspolitiske rammebetingelser for dansk klimaudenrigspolitik og viser, hvordan de værdier, som også ligger til grund for den nordiske velfærdsmodel, udgør et væsentligt udgangspunkt for klimaaktivismen. Til slut konkluderes artiklen, og det diskuteres i hvilket omfang klimapolitikken også i fremtiden kan forventes af indgå som centralt element i dansk udenrigspolitisk aktivisme.

II. Klimapolitik som udenrigspolitisk aktivisme

Ordene var hårde i både den internationale og danske presse efter COP15 klimatopmødet i København i december 2009. Ord som 'failure' (f.eks. Vidal, Stratton and Goldenberg 2009), 'fiasco' (f.eks. Chris 2010) og 'Brokenhagen' (f.eks. Meilstrup 2009) prægede især den europæiske presses dækning. Den amerikanske forfatter og debattør Gregg Easterbrook syntes at opsummere reaktionerne ganske præcis, da han i en klumme for Reuters op til COP16 i Cancun et års tid senere

³ Artiklen forholder sig udelukkende til klimapolitisk aktivisme som udenrigspolitik. Artiklen diskuterer derfor ikke den tekniske substans i klimadebatten så som karakteren af, årsagerne til eller konsekvenserne af klimaforandringerne for menneske- og dyreliv, ligesom den heller ikke bidrager til en normativ diskussion af, hvilke politiske mål og midler, som er retfærdige i klimapolitikken.

karakteriserede resultatet af mødet i København som 'vague, nonbinding comments about how other people should use less fossil fuel' (Easterbrook 2010). Hopenhagen' var blevet til 'Brokenhagen', og mens den kampagne for topmødet, som FN og en række internationale reklamebureauer havde lanceret et halvt år tidligere for at skabe opmærksomhed om klimatopmødet og engagere borgere rundt om i verden i dets tematikker, løb med de prestigefyldte SABRE Awards for bedste hjemmeside og bedste europæiske non-profit kampagne, så var der ingen priser til embedsmænd og politikere for hverken udførelse eller resultatet af selve topmødet. For Danmark fremstod COP15 som en markant fiasko i den aktivistiske udenrigspolitik, som siden den Kolde Krigs afslutning havde været karakteristisk for landets internationale positionering, og især for det forsøg på at placere Danmark som en central aktør i internationale diskussioner af en global, grøn dagsorden, som havde været et centralt mål i udenrigspolitikken i årene op til COP15 (Meilstrup 2010: 133).

Klimapolitik har siden den Kolde Krigs afslutning været en del af den 'aktivisme', som har været kendetegnende for dansk udenrigspolitik.⁴ Allerede de tidligste formuleringer af aktivismen nævnte økologisk bæredygtig udvikling som et selvstændigt og ligestillet mål sammen med mulighederne for at fremme fælles sikkerhed, sikre demokrati og menneskerettigheder samt skabe global økonomisk og social udvikling (Holm 1997; 2002; Udenrigsministeriet 1990, 1993).⁵ Ganske vist blev netop det klimapolitiske element i udenrigspolitikken nedtonet i statsminister Anders Fogh-

⁴ Mens der er bred enighed om, at udenrigspolitikken er 'aktivistisk', så er det mere uklart præcis hvilke karakteristika, der definerer den danske aktivisme, hvorfor og hvornår aktivismen opstod, og hvilke konsekvenser, som aktivismen har. Se Pedersen (2012) og Wivel (2013a) for diskussioner af disse tematikker.

⁵ Aktivismens målsætninger blev formuleret i betænkningen Udenrigstjenesten mod år 2000 i 1990, og yderligere ekspliciteret og uddybet i udenrigsministeriets redegørelse Principper og perspektiver i dansk udenrigspolitik i 1993, hvorefter den under skiftende regeringer blev udviklet i efterfølgende udenrigspolitiske redegørelser (se eksempelvis Udenrigsministeriet 2003; 2004; 2006; 2010).

Rasmussens første regeringsperiode fra 2001, hvor opgøret med den tidligere regerings miljøpolitik blev et delelement af regeringens værdikamp og bl.a. medførte oprettelsen af et forskningscenter under ledelse af den høj profilerede kritiker af Danmarks aktivistiske linje i miljø- og klimapolitikken Bjørn Lomborg, men dette var primært en del af en dansk indenrigspolitisk debat og næppe mere end 'krusninger på overfladen', når det gjaldt politikens substans (Nedergaard 2009: 145). Allerede under det danske EU-formandskab i 2002 var bæredygtig udvikling en af de prioriterede målsætninger (Folketingets EU-Oplysning 2002), og fra 2005 var klima sammen med ytringsfrihed de højst prioriterede emner i regeringens udenrigspolitik (Wivel 2009a). Prioriteringen af klimapolitikken var således tydelig i både konkrete policy-initiativer og nye institutionelle tiltag og understregedes endvidere af både statsministerens og udenrigsministerens aktive engagement i og profilering af området (se f.eks. Møller 2007; Rasmussen 2008). I begyndelsen af 2006 gav statsministeren således sin godkendelse af at arbejde målrettet for et dansk værtskab for COP15 i København i 2009 og fra slutningen af 2006 var det danske kandidatur officielt (Thomsen og Drachmann 2007). Oprettelsen af Klima- og Energiministeriet efter folketingsvalget i december 2007 betød en yderligere styrkelse af den danske klimaprofil og en opprioritering af de politiske og administrative ressourcer på området, og ministeriet fik fra begyndelsen den internationale klimaindsats som en afgørende målsætning (Wivel 2009a).

Trods det skuffende resultatet ved COP15 har Danmark fortsat et stærkt engagement i den globale klimapolitik. Allerede umiddelbart inden COP15, i november 2009, blev det annonceret, at klima- og energiminister Connie Hedegaard ville blive EU's første kommissær på klimaområdet, mens hendes ministerressort blev overtaget af Lykke Friis, et højtprofileret nyt medlem af det store regeringsparti Venstre, der videreførte den danske politik på området frem til regeringsskiftet i 2011. Herefter blev medstifter af og arbejdende formand for den grønne tænketank Concito, Martin

Lidegaard, udnævnt til ny minister, et klart signal om områdets fortsatte vægt og politiske orientering, ligesom det fik en relativ prominent placering i den nye regerings udenrigspolitik. 'Klimaforandringer og energipolitik' defineres således som en ud af otte prioriteter i udenrigspolitikken med særligt fokus på koblingen til udviklingspolitikken og samarbejdet i FN og EU, og ambitionen om 'at lægge sig i front i kampen mod klimaforandringer' betones i indledningen af 'En aktiv og ansvarlig udenrigspolitik', som beskriver regeringen udenrigspolitiske målsætninger (Socialdemokraterne, SF, Radikale 2011: 1, 10). Klimapolitikken er desuden indtænkt i andre dele af udenrigspolitikken, og regeringen har klimapolitiske delmål i forbindelse med europapolitikken, handelspolitikken, udviklingspolitikken og arktispolitikken (Socialdemokraterne, SF, Radikale 2011: 4, 5, 6, 7, 13).

Betoningen af klimapolitikken som et centralt element i udenrigspolitikken er således tydelig og ligger i forlængelse af tidligere regerings prioritering af området. Det gælder ikke mindst i europapolitikken, hvor Danmark siden begyndelsen af 1990'erne sammen med bl.a. Holland og Tyskland, og siden midten af 1990'erne også Sverige, har spillet en ledende rolle i udviklingen af EU's klimapolitik (Skjærseth 1994). Dansk klimapolitik tilrettelægges indenfor rammerne af EU, og dansk indflydelse på international klimapolitik foregår i vid udstrækning via EU, som i dag fremstår som en af de væsentligste klimapolitiske policy-entreprenører globalt (Nedergaard 2009: 168), selv om bl.a. COP15 illustrerede, at en række nye betydende aktører som Brasilien, Sydafrika, Indien og Kina i stigende grad udfordrer den europæiske tilgang til og position på området. Det er på den baggrund naturligt, at Danmark har søgt at få indflydelse på EU's udvikling på klimaområdet, og at Danmark både arbejdede for og lykkedes med at få posten som EU's første klimakommissær. Også de to seneste EU-formandskaber har prioriteret bæredygtighed og klima. 'Bæredygtig udvikling' var en af prioriteterne for det danske EU-formandskab i 2002 (Folketingets

EU-oplysning 2002), og i 2012 var en af fire hovedprioriteter 'Et mere grønt Europa', hvor der i formandskabsprogrammet redegøres for både de udviklinger på området, som Danmark søger at fremme internt i EU, og den rolle, som EU ifølge Danmark bør spille i international klimapolitik (Danish Presidency of the Council of the European Union 2012). Samtidig lagde regeringen vægt på, at der var tale om EU's første bæredygtige formandskab, et såkaldt 'tap water presidency', hvor der bl.a. var forbud mod flaskevand og i stedet blev serveret postevand til møderne.⁶ På baggrund af den årelange indsats fremstår Danmark i dag som en central aktør i udviklingen af EU's klimapolitik. Det gælder internt, hvor Danmark ofte indtager rollen som repræsentant for den mest aktivistiske gruppe af medlemslande (typisk overfor Polen eller et andet central- eller østeuropæisk land som repræsentant for en mere skeptisk position), når der skal findes kompromiser på området, og det gælder i internationale forhandlinger, som på COP-møderne, hvor Danmark bidrager til EU's arbejde gennem sit netværk blandt udviklingslande og mindre lande samt USA,⁷ selv om værdien af dette netværk som illustreret under COP15 har sine begrænsninger, når centrale interesser står på spil.

Kontinuiteten mellem de to seneste regeringer understreges ligeledes af prioriteringen af grøn vækst. Gennem bl.a. Global Green Growth Forum, som Danmark etablerede i samarbejde med Sydkorea i 2011 som et globalt offentlig-privat partnerskab for grøn vækst (og hvor Kina, Kenya, Mexico og Qatar ligeledes er partnere), og Global Green Growth Institute i Sydkorea, som blev

⁶ Regeringen gik således målrettet efter og opnåede en 20121-certificering for bæredygtig afholdelse af events. For en oversigt over bæredygtighedstiltagene i forbindelse med formandskabet, se <http://eu2012.dk/da/NewsList/Juni/Uge-26/~media/Files/Nyheder/iso/SUSTAINABLE%20DANISH%20PRESIDENCY%20FACT%20SHEET%20DK.pdf> (lokaliseret 12. juli 2013).

⁷ Tak til Lau Øfjord Blaxekjær for denne pointe. Danmark er naturligvis ikke det eneste medlemsland, som bidrager med sit netværk i det globale arbejde for EU's klimapolitik. Blandt andre eksempler kan nævnes Storbritannien, Tyskland, Sverige og Holland.

lanceret under COP15, og hvor tidligere statsminister Lars Løkke Rasmussen med regeringens officielle opbakning er bestyrelsesformand siden 2012, og i en række andre internationale fora, som både den foregående og nuværende regering har prioriteret i en grad, så Danmark i dag fremstår som en ledende normentrepreneur på området (Blaxekjær 2013).

III. Klimapolitik som småstatspolitik: Hvornår, hvordan og hvorfor?

Alle landes udenrigspolitik formuleres i et handlerum afgrænset af de internationale og indenrigspolitiske rammebetingelser (Mouritzen 2006: 115-116). For småstaten, hvis grundlæggende udenrigspolitiske problematik er, at 'they are *not* in command of power resources sufficient to pursue dominant power politics' (Kelstrup 1993: 162), er de internationale rammebetingelser særligt betydningsfulde for de udenrigspolitiske ambitioner og mulighederne for at realisere disse.⁸ Småstaten er ude af stand til at ændre ved de grundlæggende magtforhold eller de institutioner, som hviler på disse magtforhold (Mouritzen og Wivel 2005: 4). Det betyder dog ikke, at småstaten er uden udenrigspolitisk handlerum eller indflydelse. 'Small states today enjoy more international prestige and visibility than at any other time in history', skriver Jeanne K. Hey i indledningen til et komparativt studie af en række småstaters udenrigspolitik med udgangspunkt i så forskellige regioner som Europa, Mellemøsten, Afrika, Sydøstasien, Mellemamerika, Sydamerika og Caribien (Hey 2003: 1). Andre studier har peget på, hvordan småstatens nye vilkår, særligt i Europa, har forbedret mulighederne for at agere som normentrepreneur i international politik og dermed fremme egne dagsordener (se f.eks. Arter 2000; Björkdahl 2008; Ingebritsen 2002; Løvold 2004). Dette er en markant kontrast til perioden i sidste halvdel af det 19. århundrede og frem til Første Verdenskrig, hvor småstaterne blev betragtet som uddøende i lyset af Tysklands og Italiens

⁸ En småstat kan således defineres som den svage part i et asymmetrisk magtforhold (Mouritzen og Wivel 2005: 4).

samling samt den imperiedrevne globalisering af international politik og handel, som karakteriserede perioden. Selv under og umiddelbart efter Anden Verdenskrig var det en almindelig antagelse, at småstaternes tid var forbi efter, at krigen havde demonstreret deres manglende evne til at tage vare på egen sikkerhed (Fox 1959).

Tre udviklinger i de internationale rammebetingelser har siden Anden Verdenskrigs afslutning, og med særlig kraft efter Den Kolde Krigs afslutning, haft afgørende betydning for de små europæiske landes muligheder for at agere som normentreprenører i klimapolitikken: globalisering, institutionalisering og europæisering.

Den første udvikling er globalisering 'forstået som forstået som en proces, der nedsætter transaktionsomkostningerne og dermed øger mængden og tætheden af netværk med gensidig afhængige aktører på tværs af kontinenter' (Wivel 2009b: 122). Udviklingen af kommunikations-, våben og transportteknologi gør, at de udenrigspolitiske udfordringer kan komme fra mange dele af verden og fra mange forskellige typer af aktører og have meget forskellig karakter (f.eks. militær, økonomisk, klimamæssig, kulturel). Det danner udgangspunkt for et såkaldt 'hybriddiplomati, hvor mange forskelligartede aktører supplerer hinanden og spiller sammen på de forskellige diplomatiske arenaer' (Marcussen 2013: 9). Dette er en markant udvikling fra 1800-tallets europæiske koncert, hvor det internationale samfunds udfordringer blev diskuteret, og regler og normer blev fastlagt, af de daværende fem europæiske stormagter (Neumann og Gstöhl 2006: 5). En væsentlig konsekvens af denne udvikling er, at mens småstaten tidligere var konsument af det internationale samfunds goder, så er småstaten i dag medproducent. Særligt giver det de mindre lande gode muligheder for at agere nicheproducenter indenfor områder, hvor de besidder en særlig ekspertise.

Klima- og miljøpolitikken er netop eksempler på problematikker, som bliver særligt fremtrædende i en globaliseret orden, og hvor mange aktører på mange niveauer både bliver påvirket af konsekvenserne og søger indflydelse på løsningerne (Barston 2013: 186-187). Samtidig er konsekvenserne per definition grænseoverskridende, og for særligt de mindre lande giver det kun ringe mening at søge unilaterale løsninger, da disse sjældent vil have en effekt af betydning. Det er derfor ikke overraskende, at små lande fra begyndelsen har spillet en aktiv rolle i global klima- og miljøpolitik. Sverige var i 1972 vært på FN's første miljøkonference, som satte fokus på de internationale aspekter af miljøproblemerne og etablerede de grundlæggende principper i international miljøpolitik. Norge markerede sig særligt i kraft af Gro Harlem Brundtlands arbejde, som bl.a. førte til FN-rapporten 'Vor Fælles Fremtid' ('Brundtlandrapporten') i 1987. Malta fremsatte i 1988 den resolution i FN's generalforsamling, som dannede udgangspunkt for, at generalforsamlingen erklærede klimaet for en fælles udfordring for hele menneskeheden og oprettede et internationalt klimapanel. Det er således med den øgede opmærksomhed på miljøproblemerne i 1970erne og det efterfølgende fokus på klimapolitikken fra 1980erne, at småstaterne begynder at arbejde aktivt for at påvirke svaret på udfordringerne.

Samtidig øger globalisering efterspørgslen efter institutionalisering, som er den anden væsentlige udvikling i småstaternes internationale rammebetingelser med klimapolitisk betydning. De mange forskelligartede aktører på mange niveauer, der byder ind med løsningsforslag øger behovet for koordinering og for fora, som kan sikre mekanismer for konfliktløsning og transparens. Institutionalisering har afgørende betydning for småstatens diplomatiske muligheder (Neumann og Gstöhl 2006: 19-21). Bilaterale relationer er typisk mere omkostningstunge end multilaterale

relationer i mandskab, udvikling af ekspertise og økonomisk, hvilket er til ulempe for lande med begrænset kapacitet (cf. East 1973: 492), og på en række politikområder, eksempelvis klimapolitikken, har det stort set ingen effekt, hvis småstaten agerer alene. Ved at binde alle stater, inklusive stormagterne, til fælles regler, normer og diplomatiske praksisser, opnår småstaterne to ting. For det første ekspliciteres regler, normer og praksisser, og de kommer dermed til at udgøre et kodeks for, hvordan stater bør agere i internationalt diplomati. Det bliver tydeligt, hvad man kan forvente af en stat i international politik. For det andet, og som en følge heraf, tvinges de stater, som afviger fra disse regler, normer og praksisser til at begrunde deres afvigelser. Det internationale samfund styrkes dermed, og omkostninger ved at afvige fra det fælles kodeks for god opførsel forhøjes. Fælles regler og retningslinjer gør således stormagternes magtanvendelse mindre naturlig og mere synlig. Der må nu argumenteres, hvis reglerne skal afviges. Samtidig gives de mindre lande en platform for at udtrykke deres ønsker og bekymringer internationalt. Stormagterne har typisk mindre brug for denne platform, da de under alle omstændigheder vil blive hørt på grund af deres betydning for opretholdelsen af international orden og effektiv implementering af nye tiltag. Endvidere følger der med institutionalisering typisk et internationalt embedsværk, som særligt for de mindre lande betyder adgang til ekspertise og erfaring, som de ellers ikke ville have haft. Den voldsomme institutionalisering af international politik siden Anden Verdenskrig betyder således, at småstaterne får bedre adgang til ekspertise og erfaring, og at de får bedre mulighed for at bruge resultaterne af denne adgang i det internationale forhandlingsspil.

Som andre områder har også klimaområdet undergået en stigende institutionalisering med stadig flere involverede aktører (Barston 2013; Mortensen 2012). I klimapolitikken har flere faktorer hidtil givet småstaterne gode muligheder for indflydelse gennem internationale forhandlinger og institutioner. Systemet er konsensusbaseret og har været domineret af tekniske argumenter, hvilket

typisk betyder, at forhandlingskompetencer og videnskabelig ekspertise får en mere fremtrædende rolle på bekostning af mere traditionel magtanvendelse. Dette styrkedes af, at de internationale forhandlinger om klimaproblematikken i FN de første mange år var præget af de fleste staters opfattelse af klima som et 'low politics' område, der burde håndteres i regi af sektorministerier og emnespecifikke faglige netværk snarere end stats- og regeringsledere (se f.eks. Staur 2011: 262-263).

Den tredje udvikling er europæisering. Europæisering er naturligvis tæt koblet til institutionalisering. Kombinationen af et decentralt europæisk forhandlingssystem og udviklingen af EU som udenrigspolitisk aktør har givet de mindre medlemslande mulighed for at øge både indflydelsen på specifikke emneområder og rækkevidden af denne indflydelse (se f.eks. Larsen 2005). Det gælder ikke mindst i klimapolitikken, hvor små medlemslande som Danmark, Finland, Sverige og Holland typisk fremhæves blandt normentrepreneurerne (sammen med det største medlemsland Tyskland). EU påtog sig relativt tidligt en aktiv rolle i klimapolitikken og har siden spillet en stor rolle i udformningen af den globale miljø politik (Nedergaard 2009: 150). Dette skyldes dels, at EU på grund af klimapolitikens grænseoverskridende natur og tætte kobling til handelspolitikken har haft både interesse i og kompetencer til at påtage sig rollen som klimapolitisk aktør (Bretherton og Vogler 1999: 84-85), og samtidig, at USA's skeptiske position i klimaforhandlingerne har givet EU muligheden for at tage lederskab og dermed demonstrere værdi som international aktør overfor både medlemsstaterne og deres borgere og resten af verden (Carter 2010: 59-60).

EU's strategi har i høj grad bygget på at lede via eksemplets magt og forhandlingstaktik (Mortensen 2012), hvilket har skabt et handlerum for de mindre medlemslande, som har kunnet bidrage gennem netværk og policy-initiativer. Samtidig er europæiseringen udtryk for en hidtil uset stabilitet i og afmilitarisering af relationerne mellem de tidligere europæiske stormagter. Denne udvikling, som fra den spæde begyndelse efter Anden Verdenskrigs afslutning, har været understøttet af USA's militære og økonomiske interesser i regionen, har været en afgørende forudsætning for et skift i småstaternes fokus fra en 'overlevelsesproblematik', hvor udenrigspolitikens primære mål var at undgå stormagternes invasion og dominans til en 'indflydelsesproblematik', hvor udenrigspolitikens primære mål er at maksimere småstatens indflydelse på international politik (Løvold 2004). For Danmark har klimapolitikken med dette udgangspunkt givet mulighed for, at føre en aktivistisk udenrigspolitik på et område, hvor man kunne markere en afstand til USA, som generelt er mere skeptisk end de europæiske stater overfor at afgive magt til internationale organisationer, og specifikt har forholdt sig kritisk til europæiske ønsker om effektiv global klimaregulering. Denne afstand har været nyttig, da den, overfor både danske borgere og internationale samarbejdspartnere, har kunnet understøtte et billede af en dansk position i verden, som trods den militære aktivisme i nært samarbejde med USA, fortsat var uafhængig og byggede på det fællesnordiske værdigrundlag, som historisk har været karakteristisk for dansk udenrigspolitik.⁹

Hvornår, hvordan og hvorfor blev klimapolitikken et væsentligt element i de europæiske småstaters udenrigspolitik? Den sikkerhedspolitiske stabilitet efter Anden Verdenskrig ændrede grundvilkårene for de europæiske småstaters udenrigspolitik og tillod dem at fokusere på indflydelse, mens overlevelsesproblematikken trådte i baggrunden. Klimapolitikken var fra

⁹ Om dette værdigrundlag og koblingen til dansk og nordisk udenrigspolitik, se Schouenborg (2013a; 2013b) og Wivel (2013b; 2013c).

1980erne og frem et af de områder, hvor de europæiske småstater havde særligt gode vilkår for indflydelse. Det skyldtes den konsensusorienterede forhandlingsform og fokus på tekniske løsninger i FN-forhandlingerne samt ikke mindst EU's ledende rolle i disse. Disse forhold hjælper til at forklare de små EU-medlemslandes fremtrædende position i klimapolitikken, men ikke variationen mellem dem eller den særligt fremtrædende form i dansk udenrigspolitisk aktivisme, som klimapolitikken har haft gennem en årrække. Den næste sektion zoomer derfor ind på de indenrigspolitiske rammebetingelser, som har påvirket Danmarks udenrigsklimapolitik.

IV. Hvorfor lige Danmark?

Ideer om hvordan, hvornår og hvorfor en stat har ret til – eller måske endda pligt til – at handle internationalt er tæt koblet til de værdier som fungerer som den legitime basis for lovgivning og politisk aktivisme generelt i staten (Wivel 2013b; Østergaard 2000). Det er disse ideer, der danner grundlag for de politiske magtbalancer, administrative normer og regler samt ressourceallokeringer, som udgør de indenrigspolitiske rammebetingelser for udenrigspolitikken (Olesen og Wivel 2013: 12). Dansk statsidentitet bygger på en kombination af klassiske liberale værdier og lighedsprincipper med rod i organiseringen af 1800-tallets bondebevægelse og på samme tid inspireret af og tæt koblet til udviklingen i skandinavismen og dens tanker om transnationale bånd mellem mennesker (Breitenbauch og Wivel 2004; Parker 2002; Østergaard 2000). Samtidig betød nederlaget i 1864 en efterfølgende skepsis overfor militær magtanvendelse som udenrigspolitisk middel og et væsentligt pragmatisk element i den efterfølgende udenrigspolitik: Politikken skulle vise sit værd gennem resultater for det danske samfund og folk (se f.eks. Knudsen 2006; Wivel 2013b).

Det er disse værdier, som udgjorde en væsentlig del af grundlaget for opbygningen af de nordiske velfærdsstater fra 1930'erne, og som kom til at udgøre legitimitetsgrundlaget for efterfølgende samfundsudviklinger internt i landene og samtidig også for konstruktionen af et 'nordisk internationalt samfund', et normfællesskab mellem de nordiske lande baseret på fælles værdier (Schouenborg 2013a). Med det udgangspunkt synes de seneste 50 års danske diplomatiske praksis at understøtte valget af klimapolitik som en dansk prioritet. Danmark har, i lighed med andre nordiske lande siden 1960'erne, ført en udenrigspolitik, som kan karakteriseres som 'fokuseret og finansieret kontinuerlig værdibaseret aktivisme' (Wivel 2013c: 58), hvor de med udgangspunkt i værdier, som også har dannet udgangspunkt for opbygningen af de nordiske velfærdsstater, aktivt har forfulgt en dagsorden med fokus på emner som udvikling i den tredje verden, fredsbevarelse og konfliktløsning samt klima og miljø (Schouenborg 2013a, 2013b). Et økologisk bæredygtigt samfund med 'miljømæssig velfærd' er således en helt central fælles værdi i det danske samfund (Mouritzen, Wæver og Wiberg 1996: 309), og Danmark udviste sammen med Norge og Sverige en tidlig aktivisme i miljøpolitikken forud for den klimapolitiske prioritering (Ingebritsen 2002). På den baggrund er det ikke overraskende, at bæredygtighed ved Den Kolde Krigs afslutning blev identificeret som et af hovedelementerne i den 'aktive internationalisme', som udgjorde udgangspunktet for dansk udenrigspolitik i de følgende år, og ej heller overraskende, at klimapolitikken har vist sig som en fast del af dansk udenrigspolitisk aktivisme siden.

Ligesom udviklingspolitikken kan klimapolitikken tolkes som udtryk for en transnational solidaritet, som ligger i forlængelse af både 1800-tallets nordisme og 1900-tallets velfærdsstatsopbygning. Udenrigsministeriet præsenterede i 2005 handlingsprogrammet 'Danish Climate and Development Programme', som lancerede en række konkrete danske initiativer med henblik på at understøtte udviklingslandenes indsats på klimaområdet (Udenrigsministeriet 2005).

Den direkte forbindelse mellem klimapolitik og udviklingspolitik betones også af den nuværende regering, som finder, at industrilandene bærer hovedansvaret for at begrænse klimaforandringer og for at medfinansiere udviklingslandenes bidrag til global klimapolitik (Regeringen 2012).

'Bæredygtig økonomisk vækst' er da også et væsentligt prioritetsområde for regeringen i udviklingspolitikken, hvor det handler om at 'finde nye og mere effektive produktionsformer, der sikrer, at væksten ikke sker på bekostning af naturressourcer, miljø eller klima' (Bach 2012).

Danmark har desuden bidraget aktivt til en række energiprojekter i Central- og Østeuropa, hvis formål det er at medvirke til en væsentlig reduktion i disse landes CO₂-udslip (Nedergaard 2009: 153-154).

Samtidig er pragmatismen et afgørende træk i den danske klimaudenrigspolitik. Det stærke fokus på grøn vækst repræsenterer i sig selv et markant eksempel på aktivistisk klimapragmatisme, når ansvaret for klodens klima på lang sigt kobles til ønsket om økonomisk vækst på kort og mellemlang sigt: 'Grøn vækst handler ikke om begrænsninger, men om nye muligheder for vækst og arbejdspladser uden overforbrug af naturressourcer, vækst uden skadelig forurening – det skal skabe muligheder for varig vækst' (Bach 2012). Dette er også tydeligt i regeringens grønbog om EU's fremtidige klima- og energipolitik, som både lægger vægt på bindende klimamål, øget energieffektivitet og reduktion af afhængigheden af fossile brændstoffer (Regeringen 2013). I overensstemmelse hermed betoner ministeren 'the sound and rational economics of changing our energy system' (Lidegaard 2013), ligesom han formidler budskabet om '1. How curbing climate change is both morally right and sound economics, 2. How scarcity of resources and increasingly severe natural disasters restrict growth, 3. And what we can do about it' (Lidegaard 2012; se også Rasmussen 2008).

Det er en klar dansk prioritet, at arbejdet med at finde løsninger på klimaforandringerne handler om at engagere verdens lande i et effektivt samarbejde om klimaudfordringen, og at det multilaterale samarbejde i EU og FN helt afgørende, hvis dette skal lykkes (Møller 2007). Den danske klimapolitik er således som beskrevet ovenfor indlejret i en europæisk ramme (Nedergaard 2009), og Danmark arbejder med det udgangspunkt for sine klimapolitiske prioriteter i FN. Endelig tolkes klimapolitikken, som det også er tilfældet for den danske udenrigspolitiske aktivisme i almindelighed, ind i den klassisk liberale ramme, som i kombination med solidariteten er karakteristisk for dansk statsidentitet. Som understreget af udviklingsministeren: 'Indsatsen for grøn vækst må ikke føre til nye handelsbarrierer eller urimelige hindringer' (Bach 2012).

V. Konklusion

Den danske internationale klimaaktivisme har vist sig bemærkelsesværdig robust på trods af skiftende værdipolitiske strømninger og uafhængigt af graden af politikkens succes. Det skyldes en kombination af globalisering, institutionalisering og europæisering af Danmarks eksterne rammebetingelser og en tæt kobling mellem de grundlæggende værdier, som legitimerer politisk handling i det danske samfund, og klimapolitikken. Vil klimapolitikken på den baggrund også i fremtiden spille en lige så fremtrædende rolle i den danske udenrigspolitiske aktivisme, som den har gjort i de foregående år?

Når det gælder de indenrigspolitiske rammebetingelser, så synes de robuste. De nordiske velfærdsstater, inklusive Danmark, har gennemgået en række reformer, men grundlæggende anses

værdierne fortsat for legitime, og de synes fortsat at understøtte det 'nordiske internationale samfund', inklusive klima- og miljøpolitikken (Schouenborg 2013b). Danmarks internationale klimaaktivisme har nok fået en lidt mere pragmatisk drejning, som stemmer godt overens med udviklingen i den øvrige udenrigspolitik, men det er samtidig i overensstemmelse med de grundlæggende værdier, som den hele tiden har baseret sig på.

Når det gælder de eksterne rammebetingelser er udfordringerne større. Særligt to udviklinger er problematiske for et lille land som Danmark, som ønsker at præge politikken i retning af øget regulering. For det første er klimapolitikken i stigende grad blevet 'high politics', et emne som de politiske beslutningstagere anser for at være af stor betydning for den nationale interesse. Det betyder, at klimapolitikken i dag i mindre grad end tidligere handler om i samarbejde at finde tekniske løsninger på fælles udfordringer og i stedet i højere grad handler om mere grundlæggende politiske og samfundsmæssige udviklinger i landene og i relationerne mellem dem. Dette skaber nye konflikter, giver en større rolle til stormagterne, og gør det mere kompliceret at nå aftaler, sådan som vi så det ved COP15 (Staur 2011: 262-270). For det andet betyder den økonomiske krise en reduceret villighed til at indgå vidtrækkende aftaler på klimaområdet blandt en lang række af verdens stats- og regeringschefer. I den situation er det danske fokus på grøn vækst en mulig strategi til fortsat indflydelse på klimaområdet, eftersom det adresserer problemer med arbejdsløshed og manglende vækst i en klimakontekst. Alt i alt peger udviklingen på den baggrund i retning af, at den danske udenrigspolitiske klimaaktivisme er robust og tilpasningsdygtig, men at det kræver fortsat tilpasning, hvis den skal placere Danmark lige så centralt i de kommende år, som den har gjort i de foregående.

Referencer

- Arter, David (2000) 'Small State Influence within the EU: The Case of Finland's Northern Dimension Initiative', *Journal of Common Market Studies* 38(5): 677-697.
- Bach (2012) *Udviklingsministerens præsentation af den nye strategi for Danmarks udviklingssamarbejde "Retten til et bedre liv"*, Folketinget, 29. maj 2012, lokaliseret den 17. juli 2013 på <http://um.dk/da/om-os/ministrene/udviklingsminister/taler/forespoergselsdebat-om-ny-udviklingsstrategi/>
- Barston, R. P. (2013) *Modern Diplomacy*, Fourth Edition, Harlow: Pearson.
- Björkdahl, Annika (2008) Norm Advocacy: a small state strategy to influence the EU, *Journal of European Public Policy* 15(1): 135-154.
- Blaxekjær, Lau Øfjor (2013) 'The emergence, spreading, and beginning consolidation of the Green Growth policy concept', under udgivelse i *Environmental Politics*.
- Bretherton, Charlotte and John Vogler (1999) *The European Union as a Global Actor*, London: Routledge.
- Breitenbauch, Henrik og Anders Wivel (2004) 'Understanding National IR Disciplines outside the United States: Political Culture and the Construction of International Relations in Denmark', *Journal of International Relations and Development* 7(4): 414-443.
- Carter, Neil (2010) 'Climate Change and the Politics of the Global Environment'. I Mark Beeson og Nick Bisley (red.) *Issues in 21st Century World Politics*, Houndmills: Palgrave Macmillan: 52-65.
- Chris, Robert (2010) 'COP15: When is an agreement not an agreement?', *Diplomat*, February 2010, lokaliseret 11. juli 2013 på <http://www.diplomatmagazine.com/issues/2010/february/230-cop15when-is-an-agreement-not-an-agreement-v15-230.html>
- Danish Presidency of the Council of the European Union (2012) *Europa i arbejde. Program for det danske formandskab for Rådet for den Europæiske Union 2012*, København: Udenrigsministeriet.
- East, Maurice A. (1973) 'Foreign Policy-Making in Small States: Some Theoretic Observations Based on a Study of the Uganda Ministry of Foreign Affairs', *Policy Sciences* 4(4): 491-508.
- Easterbrook, Gregg (2010) 'What we should be taxing: Greenhouse gases', *Reuters Opinion*,

- December 1, 2010, lokaliseret 8. juli 2013 på <http://blogs.reuters.com/gregg-easterbrook/2010/12/01/what-we-should-be-taxing-greenhouse-gases/>
- Folketingets EU-oplysning (2002) 'Dansk EU-formandskab 2002', *EU Fakta* 8 (Juli 2002), lokaliseret den 12. juli 2013 på <http://www.euo.dk/upload/application/pdf/a31e14af/fakta8.pdf>
- Hey, Jeanne A. K. (2003) 'Introducing Small State Foreign Policy'. I Jeanne A. K. Hey (red.), *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behaviour*. Boulder: Lynne Rienner: 1-11.
- Holm, Hans-Henrik (1997) 'Denmark's Active Internationalism: Advocating International Norms with Domestic Constraints'. I Bertel Heurlin og Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 1997*, København: Dansk Udenrigspolitisk Institut: 52-80.
- Holm, Hans-Henrik (2002) 'Danish Foreign Policy Activism: The Rise and Decline'. I Bertel Heurlin og Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 2002*, København: Dansk Institut for Internationale Studier: 19-45.
- Ingebritsen, Christine (2002) 'Norm Entrepreneurs: Scandinavia's Role in World Politics', *Cooperation and Conflict*, 37(1): 11-23.
- Kelstrup, Morten (1993) 'Small States and European Political Integration: Reflections on Theory and Strategy'. I Ib Damgaard Petersen og Teija Tiilikainen (red.) *The Nordic Countries and the EC*, Copenhagen: Copenhagen Political Studies Press: 136-162.
- Knudsen, Tim (2006) *Fra enevælde til folkestyre*. København: Akademisk Forlag.
- Larsen, Henrik (2005) *Analysing the Foreign Policy of Small States in the EU: The Case of Denmark*, Houndmills: PalgraveMacmillan.
- Lidegaard, Martin (2012) *Den grønne vej er den sikreste*, Klima, energi og bygningsminister Martin Lidegaards tale til Global Energy Leaders Forum, London, September 24, 2012. lokaliseret 17. juli 2013 på <http://www.kebmin.dk/minister/indhold/groenne-vej-sikreste>
- Lidegaard, Martin (2013) *A Possible and Profitable Green Transition*, Address by Danish Minister for Climate, Energy and Building, Martin Lidegaard. Delivered at 'French National Council on Energy Transformation', Paris, France, May 15 2013, lokaliseret 17. Juli 2013 på <http://www.kebmin.dk/minister/indhold/a-possible-and-profitable-green-transition>
- Løvold, Andreas (2004) 'Småstatsproblematikken i internasjonal politikk', *Internasjonal Politikk*

62(1), pp. 7-31.

- Marcussen, Martin (2013), 'Det klassiske diplomati fragmenteres og hybriddiplomatiet opstår', *Samfundsøkonomen* 2/2013 (Juni): 5-11.
- Meilstrup, Per (2009) 'Hopenhagen blev til Brokenhagen, blogindlæg, *Mandag Morgen*, lokaliseret 11. juli 2013 på <https://www.mm.dk/blog-cop15-dag-13-brokenhagen>
- Meilstrup, Per (2010) 'The Runaway Summit: The Background Story of the Danish Presidency of COP15, the UN Climate Change Conference'. I Nanna Hvidt og Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 2010*, København: Dansk Institut for International Studier: 113-135.
- Mortensen, Jens Ladefoged (2012) 'Effektiv klimaregulering uden sanktioner? Neoliberal institutionalisme, spilteori og klimaregimets konstruktionsfejl'. I Liv Andersson, Ditte Friese og Gorm Kjær Nielsen (red.) *IP i praksis*, København: DJØF Forlag: 89-105.
- Mouritzen, Hans (2006) 'A Hundred Years of Danish Action Space'. I Nanna Hvidt og Hans Mouritzen (red.) *Danish Foreign Policy Yearbook 2006*, København: Dansk Institut for Internationale Studier: 114-151.
- Mouritzen, Hans og Anders Wivel (2005) 'Introduction'. I Hans Mouritzen og Anders Wivel (red.) *The Geopolitics of Euro-Atlantic Integration*, London: Routledge: 1-11.
- Mouritzen, Hans, Ole Wæver og Håkan Wiberg (1996) *European Integration and National Adaptations: A Theoretical Inquiry*, New York: Nova Science Publishers.
- Møller, Per Stig (2007) 'Climate change, foreign and security policy', Keynote address by Dr. Per Stig Møller, Foreign Minister of Denmark <http://www.um.dk/da/menu/OmOs/Udenrigsministeren/Taler/Arkiv2007/UdenrigsministerensTaleOmKlimaforandringerOgUdenrigspolitikIChathamHouseDen26Juni2007.htm>
- Nedergaard, Peter (2009) 'Nu taler også politikerne om vejret'. I Marcussen og Karsten Ronit (red) *Globaliseringens udfordringer. Politiske og administrative processer under pres*, København: Hans Reitzel: 144-169.
- Neumann, Iver B. og Sieglinde Gstöhl (2006) 'Introduction: Lilliputians in Gulliver's World?'. I Christine Ingebritsen, Iver B. Neumann, Sieglinde Gstöhl og Jessica Beyer (red.) *Small States in International Relations*, Seattle: University of Washington Press: 3-36.
- Olesen, Mikkel Runge og Anders Wivel (2013) 'Mellem stormagtsinteresser og småstatsidentitet: Dansk diplomati gennem 150 år', *Samfundsøkonomen* 2/2013 (Juni): 12-17.

- Parker, Noel (2002) 'Differentiating, Collaborating, Outdoing: Nordic Identity and Marginality in the Contemporary World', *Identities* 9(3): 355-381.
- Pedersen, Rasmus, Brun (2012) 'Fra aktiv internationalisme til international aktivisme: Udvikling og tendenser i dansk udenrigspolitisk aktivisme', *Politica* 44(1): 111-130.
- Rasmussen, Anders Fogh (2008) 'Address by Prime Minister Anders Fogh Rasmussen, at the UN Climate Change Conference in Poznan, Poland at December 1, 2008', <http://www.stm.dk/Index/dokumenter.asp?o=2&n=0&h=2&t=14&d=3116&s=1>
- Regeringen (2011) *Et Danmark, der står sammen*, Regeringsgrundlag, Oktober 2011, København: Statsministeriet, lokaliseret 18. juli 2013 på [http://www.stm.dk/publikationer/Et Danmark der staar sammen 11/Regeringsgrundlag okt 2011.pdf](http://www.stm.dk/publikationer/Et_Danmark_der_staar_sammen_11/Regeringsgrundlag_okt_2011.pdf)
- Regeringen (2012) *Danmarks nationale indlæg på COP18*, National Statement at COP18 from Martin Lidegaard, Danish Minister for Climate, Energy and Building, December 5, 2012. Lokaliseret 17. juli 2013 på <http://www.kebmin.dk/minister/indhold/danmarks-nationale-indlaeg-paa-cop18>
- Regeringen (2013) *Green paper on a 2030 framework for climate and energy policies*, June 28, 2013, lokaliseret 17. Juli 2013 på http://www.kebmin.dk/sites/kebmin.dk/files/nyheder-presse/2030_green_paper_danish_response.pdf
- Schouenborg, Laust (2013a) *The Scandinavian International Society: Primary institutions and binding forces*, 1815-2010. London: Routledge.
- Schouenborg, Laust (2013b) 'Nordisk diplomati: I det skandinaviske internationale samfunds tjeneste?', *Samfundsøkonomen* 2/2013 (Juni): 18-24.
- Skjærseth, Jon Birger (1994) 'The Climate Policy of the EC: Too Hot to Handle?', *Journal of Common Market Studies* 32(1): 25-45.
- Socialdemokraterne, SF, Radikale (2011) *En aktiv og ansvarlig udenrigspolitik*, Lokaliseret 9. juli 2013 på http://www.sf.dk/uploads/media_items/en-aktiv-og-ansvarlig-udenrigspolitik.original.pdf
- Staur, Carsten (2011) *Den globale udfordring: FN mellem relevans legitimitet og handlekraft*, Djøf Forlag.
- Søvndal, Villy, Nick Hækkerup og Christian Friis Bach (2012) 'En ny sikkerhedspolitik', *Jyllandsposten*, 20. januar 2012.

- Thomsen, Rasmus Barud og Hans Drachmann (2007) 'Interview: Miljøtopmøde i København 2009: En af min generations største udfordringer', *Politiken*, 22. marts, 2007.
- Udenrigsministeriet (1990) *Udenrigstjenesten mod år 2000*, København: Udenrigsministeriet.
- Udenrigsministeriet (1993) *Principper og perspektiver i dansk udenrigspolitik*, København: Udenrigsministeriet.
- Udenrigsministeriet (2003) *En verden i forandring. Regeringens bud på nye prioriteter i Danmarks udenrigspolitik*, København: Udenrigsministeriet.
- Udenrigsministeriet (2004) *En verden i forandring – nye trusler, nye svar. Redegørelse fra regeringen om indsatsen mod terrorisme*, København: Udenrigsministeriet.
- Stiftstidende*, 20. januar 2007
- Udenrigsministeriet (2005) *Danish Climate and Development Action Programme*, København: Udenrigsministeriet.
- Udenrigsministeriet (2006) *Den grænseløse verden – Udenrigsministeriet og globaliseringen*, København: Udenrigsministeriet.
- Udenrigsministeriet (2010) *Danmark i Afghanistan – hvorfor, hvordan og hvor længe?* Maj 2010. København: Udenrigsministeriet.
- Vidal, John, Allegra Stratton and Suzanne Goldenberg (2009) 'Low targets, goals dropped: Copenhagen ends in failure' *The Guardian*, December 19, 2009, lokaliseret 12. Juli 2013 på <http://www.guardian.co.uk/environment/2009/dec/18/copenhagen-deal>
- Wivel, Anders (2009a) 'Hvad har klimaet nogensinde gjort for Danmark? En midtvejsevaluering af dansk klimapolitik som udenrigspolitisk strategi' *Politik* 12(1): 27-35.
- Wivel, Anders (2009b) 'En småstat som stormagt? Globaliseringen af dansk sikkerhedspolitik'. I Martin Marcussen og Karsten Ronit (red) *Globaliseringens udfordringer. Politiske og administrative processer under pres*, København: Hans Reitzel: 122-143.
- Wivel, Anders (2013a) 'Danmarks militære aktivisme'. I Kristian Søby Kristensen (red.) *Danmark i krig*. København: DJØF Forlag: 27-51.
- Wivel, Anders (2013b) 'From peacemaker to warmonger? Explaining Denmark's great power politics', *Swiss Political Science Review* 19(3) (under udgivelse).
- Wivel, Anders (2013c) 'Nordisk smart diplomati: et eksempel til efterfølgelse?', *Økonomi og Politik* 86(2): 55-66.
- Østergaard, Uffe (2000) 'Danish National Identity: Between Multinational Heritage and Small State Nationalism'. I Hans Branner og Morten Kelstrup (red.) *Denmark's Policy towards*

Europe after 1945: History, Theory and Options. Odense: Odense University Press: 139-184.